УДК 811.81'23:316.276 (477)
І. Давиденко, канд. філол. наук, учитель
СШ № 193, Київ
Т. Давиденко, викладач
Національний авіаційний університет, Київ

КОНЦЕПТИ 'ДУША' ТА 'СЕРЦЕ' В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ
(на матеріалі роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»)

У статті розглянуто особливості представлення концептів 'душа' та 'серце' як репрезентантів внутрішнього світу людини в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»; відтворено фрагмент мовної картини світу українців.

Ключові слова: *концепт, мовна картина світу, концептуальна ознака, душа, серце, фразеологізм, узуальний фразеологізм, оказіональний фразеологізм.*

Концепт – це багатомірне ментальне утворення, тому дослідження метамови людської культури через розуміння філософських, релігійних, ідейно-політичних, мистецьких концептів у сучасній науці знаходить подальший розвиток. Антропоцентричний підхід у дослідженні мовних явищ дає змогу виявити особливості мовлення, специфіки мислення, сутність діяльності людини як неповторної особистості.

Основними у вивченні концептів називають два підходи: когнітивний та лінгвокультурологічний [3: 3]. Словник за редакцією О. Кубрякової подає таку дефініцію концепту: «концепт (concept, konzept) – це термін, що служить для пояснення одиниць ментальних чи психологічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини, оперативна змістова одиниці пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку всієї картини світу, віддзеркаленої в людській психіці» [2: 90], яку обрано базою в пропонованому дослідженні.

Художня українська література містить широку інформацію про ментальність народу, а вивченя домінантних концептів мовної картини світу письменника вводить у концептосферу української духовності. Художнє пізнання душі народу перетинається письменником з науковим дискурсом, дублює його або своєрідно модифікує, уносить несподівані образносмислові нюанси [1: 337]. Предметом нашої розвідки є концепти 'душа' та 'серце', які належать до ключових слів, концептів української ментальності, культури та є невід'ємними компонентами художнього мислення українських митців. Однією з найприкметніших ознак мови роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» є наявність широкого спектру лексем, які репрезентують внутрішній світ людини: *душа, серце, дух* та *розум*. Ставимо за мету проаналізувати способи мовної інтерпретації концептів 'душа' та 'серце', з'ясувати, якими є загальні уявлення українців про душу і серце в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Душа та серце для українців – це абстрактне ціле, поділене на складові частини (шари). Стани, які мають зовнішні прояви, перебувають на поверхні цього вмістилища, тобто у

© *І. Давиденко, Т. Давиденко 2014*

душі / серці: ***На душі важко, на серці сумно*** *– аж мов нудно.* Почуття та відчуття, які лише частково вплинули на душу / серце і не потрапили всередину, можуть бути біля / коло душі чи серця: *Я б тебе* ***коло свого серця*** *обігрів, як дитину…* ; ***Коло серця*** *– немає ні міри, ні ваги тому, що там діється!..*

Те, що відбувається з людиною, може бути прихованим від сторонніх у глибині душі / серця: *– Що це, брате Чіпко? – журливо,* ***з самого глибу серця****, обернувся до його Грицько; Такі* ***казочки бабусині****, при самотньому житті, осторонь од товариства, пластом ложилися на дитячий розум, гонили в голові думку за думкою, гадку за гадкою…* ***Глибоко западали*** *вони* ***у його*** *гаряче* ***серце****, а* ***в душі*** *підіймали хвилю –* ***з самого споду до верху****…* Інколи глибину душі письменник асоціює із серцем: *Хоч одна одній, як завжди водиться між жінками, і* ***не розкривала*** *своєї* ***душі до дна, не показувала, що діється на споді серця****; оже одна в одній чула щось собі рідне, привітне й любе.*

В українській культурі й ментальності душа та серце – це передусім репрезентанти внутрішнього світу людини. Душа – внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями [4 (2: 445)]; серце – внутрішній психічний світ людини, її настрої, переживання, почуття [4 (9: 141–148)].

Душа та серце можуть містити в собі різноманітні почуття та відчуття, перебувати в певних емоційних станах, відображаючи при цьому той внутрішній стан, у якому перебуває людина.

1. Почуття: ненависть: *Пішов додому Чіпка насупившись, поніс* ***у серці*** *гірке* ***почуття ненависті*** *на долю, що поділила людей на хазяїна й робітника .*

2. Відчуття: зло: *У голові – хміль;* ***на серці – зло****…*; важкість: ***На душі важко – так важко****, як ще ніколи не було…*; приємність: ***На серці*** *йому стало так* ***люб'язно****; думки його повернулися назад і перенесли його разом на степ .*

3. Емоції та емоційні стани: лихо: ***І росло лихо в його серці*** *– і виростало до гарячої відплати, котра не зна ні впину, ні заборони…*; страх: *Чіпка слухає – і* ***проходить по його душі страх****…*; жаль: *Пішли матірки, понесли невимовлені прокльони на устах, гіркий* ***жаль у серці****…*; невеселість: *Потягли піщани по домівках, носи повісивши, понесли недрадні думки в похнюпленій голові,* ***невеселе почування в серці****…*; недовіра: *Прокинулась* ***у*** *Чіпчинім* ***серці недовіра*** *у правду; обізвалась* ***вона у душі*** *його тяжким сумом*; надія: *Тепер уже* ***не жевріла в душі надія****, не підіймала вгору його духу, не гнала вперед, як у город.* Фіксуємо приклади наявності одночасно різних станів у душі та серці, які ілюструють складність переживань героїв: *Йому стало немов легше од такої прохолоди;* ***веселіші гадки*** *стали* ***закрадатись у*** *його* ***душу****, а* ***журба*** *впряма все-таки* ***не кидала серця****…*

Також у душі / серці можуть бути: добро: *Коли ж, під добру годину, у любу хвилину,* ***прокидалося у його серці добро*** *– сповідався він своїй Галі…*, прокльони: ***Прокльони*** *клекотали* ***в*** *його* ***серці****, пекли його, мучили* та образа, поговори, сміх: ***Образа****, гора тяжкої образи дочки, людські* ***поговори*** *та* ***сміхи – усе разом*** *піднялось у голові матері,* ***налягало їй на*** *старе* ***серце*** *важким жалем.*

Письменник може зображувати амбівалентні відчуття, які одночасно можуть перебувати в душі / серці: ***А в серці*** *– почував він – прокидалось щось невідоме, чудне:* ***і важко мов і легко, і сумно й весело****, і хочеться співати й хочеться плакати; Не видержала Мотря…* ***У душі*** *разом заговорили* ***і одрада, і жаль, і докора****.*